

Globalni modeli ekstraktivizma: primeri kritičkih refleksija umetnika

Global Models of Extractivism: Examples of Critical Reflections by Artists

IZVORNI ZNANSTVENI RAD
Priljubljen: 20. kolovoza 2024.
Prihvaćen: 3. prosinca 2024.
DOI: 10.31664/zu.2024.115.06

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER
Received: August 20, 2024
Accepted: December 3, 2024
DOI: 10.31664/zu.2024.115.06

APSTRAKT

Rad u uvodnom delu daje kratak pregled genealogije pojma ekstraktivizma i njegova recentna tumačenja u proširenom kontekstu novih geopolitičkih konstelacija. U teorijskoj diskusiji razmatra se Marxov pojam *ekstraktivnih industrija* i distinkcija između *aproprijacije*, shvaćene kao osnove svih oblika svojine i načina proizvodnje, i posebnih oblika *aproprijacije*, kao što su *eksproprijacija* radi profita, karakteristična za kapitalizam. Marxove teze sučeljavaju se i preispituju kroz prizmu predstavnika američkog talasa ekosocijalizma Johna Bellamyja Fostera. Osvrt na aktivističke pokrete koji se javljaju širom sveta u borbi protiv različitih vidova i posledica ekstraktivističkog kapitalizma i neokolonijalnizma uvodi središnja razmatranja o umetničkim praksama koje se bave ekološkim temama. U drugom delu rada analiziraju se umetničke pozicije koje razobličuju i kritikujući mehanizme globalnog ekstraktivizma, koji proizvodi ekocide i ugrožava različite zajednice u brojnim zemljama sveta, nadasve Globalnog juga, nude modele saradnje s tim zajednicama, osmišljavaju drugačije vidove iskazivanja solidarnosti i umrežavanja. Pri tome, svojim radovima i istraživanjima, umetnici čije se prakse i primeri razmatraju, posebno ukazuju i na samokolonizujuću politiku korumpiranih režima koji resurse svojih zemalja nude korporacijama uz koncesije, ne obazirući se na potencijalne ekološke katastrofe koje njihove teritorije pretvaraju u zone žrtvovanja s velikim posledicama po lokalni ekosistem.

KLJUČNE RIJEČI

ekstraktivizam, kolonijalizam, kapitalizam, marksizam, savremena umetnost, ekološki aktivizam

SUMMARY

The introductory part of the paper provides a brief overview of the genealogy of the concept of extractivism, which emerged in the 1970s to broadly denote the appropriation and extraction of large quantities of resources from their natural deposits, primarily for export purposes. The logic of extractivism is inextricably linked to the beginnings of capitalism and it represented its fundamental driving force. However, it is also pointed out that even other configurations of modernity and economic systems, such as socialism, under the imperative of industrialization and production growth, were unable to avoid extractivist ventures. In the new geopolitical constellation that emerged at the beginning of the 21st century, there is even greater competition among great powers in the battle for resources necessary for their continued industrial and technological development. Expanding the imbalance of benefits and burdens of extractivism to the entire biosphere, the climate consequences of the wealth of the industrially developed North are most severely felt by the impoverished countries of the Global South. These processes are fuelled by global economic and political structures and the financial system, which are based on various mechanisms for regulating the outflow of natural and human resources along the South-North axis in order to enable the extractivist mode of accumulation. However, the complexity of new geopolitical relations and the way contemporary *global extractivism* functions also introduces new nuanced dynamics of coloniality, as well as new destinations and routes for resources on the global market.

The theoretical discussion examines Marx's concept of *extractive industries* and the distinction between *appropriation*, understood as the basis of all forms of property and modes of production, and specific forms of appropriation, such as *expropriation* for profit, characteristic of capitalism. Marx's theses are confronted and reexamined through the lens of John Bellamy Foster, a representative of the American ecosocialism movement. The key to a historical-materialist interpretation of extractivism is Marx's analysis of "primitive expropriation," which he preferred over the terms "previous or primitive accumulation" used by classical liberal political economists. Foster emphasizes this distinction in Marx's analyses, arguing that the so-called "primitive accumulation" was not accumulation at all but rather expropriation or appropriation without equivalence.

→

Zoran Erić

Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Univerzitet u Beogradu /
Institute for Philosophy and Social Theory, University of Belgrade

He highlights his reading of Marx’s contribution to contemporary ecological studies by stating that extractivism should be understood as an extreme form of plundering and expropriation of nature for the benefit of capitalism.

A reflection on activist movements emerging world-wide in the fight against various forms and consequences of extractivist capitalism and neocolonialism introduces central considerations about artistic practices that engage with ecological themes.

The threat posed by rapid climate change and global warming has led to the emergence of artistic practices that began addressing ecological issues as early as the 1960s. Artistic practices that deal with the eco-social crisis inevitably enter the political realm, actively engaging in the fight for ecological justice, which connects to previous struggles for social justice (David Harvey) or spatial justice (Edward Soja). The three key issues addressed by such art are also the main causes of today’s eco-social crisis: (neo)colonialism, patriarchy, and (extractivist) capitalism. The processes of undoing the socially imposed relations and value systems of colonialism, resisting the politics of extractivism and developing the potential and empowering local communities have become key themes for artists advocating for ecological justice. Following the influence of human geography theory on the field of art history and theory, from this perspective, we can analyze how artists work with local communities, engaging in community-based art, which is often collaborative and based on participation. Danny McNally proposes analyzing participatory art through both its ethics (the specific democratic constitution of its relations) and its aesthetics (the intensity of its relations). Based on McNally’s theses, two variants can be generally distinguished, relevant to art that addresses ecological problems and the consequences of extractivist policies. The first model could be identified with the theoretical concept of interventional space—exploring the potential of participatory art to reshape the environments of everyday life. Artists addressing ecological themes in their practices pay particular attention to developing models of collaboration with local communities. Such a model of intervention would manifest in finding innovative solutions to address the lack of basic infrastructure or resources in impoverished communities.

The second theoretical model is characterized by the phrase commoning space, where participatory art aims to create spaces that can establish common social relations among specific social groups in various locations. Critical discussions of the theory of the commons point to the capitalocentric framework that encloses what is publicly owned and accessible. The use of the verb commoning instead of the noun commons indicates the processual nature of striving

for the “common” as a set of social relations that are not fixed but are in a continuous state of change. McNally concludes that participatory artistic practices, which focus on encouraging a specific social group or community, typically based on place, prioritize collectivity and the establishment of common social relations outside the dominant social structures and capitalist logic.

Recent artistic practices addressing environmental issues seek to redefine social relations based on respecting class, racial, gender, and other differences, as well as the rights of the non-human world, in the fight against exploitative extractivist capitalism, new forms of economic colonialism, and production relations that threaten the global ecosystem and the survival of life on Earth. Contemporary art that actively engages with ecological issues has the potential to rethink the field of politics, as well as to politicize the relationship between art and the environmental protection problem. Such artistic practices are connected with social movements that have emerged from the struggle against extractivist policies in many parts of the world. They form new horizontal connections and alliances that aim for a pluriverse—countless different worlds with their own epistemic foundations—with the goal of exploring the potential for social transformations necessary to face eco-social crises. In alliance and synergy with activist initiatives, the critical potential of artistic practices emerging across various geographic latitudes and longitudes is reflected in the heightened awareness of artists, both as individuals and collectives, for alternative, fairer ways of treating the environment, while simultaneously being mindful of their own carbon footprint. By adopting the model of homo ecologicus rather than homo economicus, they base their work ethic on the principles of solidarity and horizontality as an alternative model of thinking and acting in the social sphere, which is overshadowed by increasingly stronger authoritarian political forces. Regardless of the performative effect that art has on current social relations, as a possible way of fighting against the global eco-social crisis and extractivist policies, emphasis is placed on rethinking and envisioning different social relations beyond extractivist capitalism and (neo)colonialism. Therefore, the key role of contemporary artistic practices is to offer alternative, imaginative worlds of fairer social models for the future by transversally connecting with scientific disciplines, activist movements, and local communities across all geographic latitudes and longitudes so that they can address the already identified causes of the crisis and environmental vulnerability.

KEYWORDS
extractivism, colonialism, capitalism, Marxism, contemporary art, ecological activism

GENEALOGIJA
POJMA

Termin *ekstraktivizam* javlja se sedamdesetih godina 20. veka da bi u najširem smislu označio prisvajanje i crpljenje velikih količina resursa iz njihovih prirodnih nalazišta i to prevashodno za potrebe izvoza.¹ Prvobitno, termin se vezivao za ekstrakciju sirovina rudarenjem ili eksploatacijom nafte, i njihovu potonju komercijalizaciju. Prateći genealogiju ekstraktivizma, u snažnoj sprezi s početkom kolonijalizma u 16. veku, prelomni trenutak dešava se s pojavom industrijske revolucije u poznom 18. veku. Logika ekstraktivizma neraskidivo je povezana s počecima kapitalizma i predstavljala je njegovu osnovnu pokretačku snagu.² „Velikim ubrzanjem”³ sredinom 20. veka ekspanzija u kvantitetu ekstraktivizma i globalne proizvodnje dovela je i do kvalitativne transformacije u odnosu čovečanstva prema ekosistemu čitave planete.⁴ Zahvaljujući novim tehnologijama koje omogućavaju ekstremne oblike ekstrakcije došlo je do velikih ekoloških, ali i društvenih transformacija. Ekstraktivizam je uzeo globalni zamah, a modaliteti vađenja resursa se proširuju na udaljena, ranije nepristupačna nalazišta, da bi se pospešilo globalno tržište energenata ili ruda potrebnih za najnovije tehnologije.⁵ Kako to tvrdi Pramod Parajuli, „globalizacija je faza u kojoj se 'kapital' naturalizuje, dok se istovremeno 'priroda' kapitalizuje”.⁶

Alberto Acosta posmatra ekstraktivizam kao mehanizam (neo)kolonijalne pljačke i prisvajanja sirovina neophodnih za razvoj i prosperitet Globalnog severa, dok zemlje koje nude resurse imaju malo ekonomske koristi od takve politike.⁷ Na sličan način, Eduardo Gudynas definiše koncept ekstraktivizma kao vrstu vađenja prirodnih resursa, velikog obima ili visokog intenziteta, u suštini orijentisano na izvoz neprerađenih ili minimalno prerađenih sirovina.⁸ Toj uvreženoj definiciji trebalo bi pridodati i cilj maksimizacije koristi i profita kroz ekstraktivne procese i projekte koji prouzrokuju devastaciju i uništavanje životne sredine, ali i nasilje u različitim ekstraktivističkim sferama i uvezanim društvenim odnosima.⁹ U novoj geopolitičkoj konstelaciji nastaloj početkom 21. veka dolazi do još veće konkurencije u borbi velikih sila za resurse koji su neophodni za njihov dalji industrijski i tehnološki razvoj. Proširujući neravnotežu koristi i tereta ekstraktivizma na čitavu biosferu, klimatske posledice bogatstva industrijski razvijenog Severa najgore osećaju osiromašene zemlje Globalnog juga.¹⁰ Te procese pospešuju globalne ekonomske i političke strukture i finansijski sistem, koji se zasnivaju na različitim mehanizmima regulisanja odli va prirodnih i ljudskih resursa na relaciji Jug-Sever da bi se omogućio ekstraktivistički način akumulacije. Međutim, kompleksnost novih geopolitičkih odnosa i načina na koji današnji *globalni ekstraktivizam* funkcioniše, uvodi i nove iznijansirane dinamike kolonijalnosti kao i nove destinacije i puteve resursa na globalnom tržištu.

Današnje shvatanje ekstraktivizma se transformisalo i proširilo izvan fokusa na vađenje prirodnih resursa. Novija istraživanja se tako bave daljim ispitivanjem proširenog koncepta

1 Gudynas, „Extractivism: tendencies and consequences”, 61.; Acosta, „Extractivism and neoextractism: two sides of the same curse”, 62. Tezu da je izvoz iz zemalja bogatim resursima u ekonomski razvijene zemlje Globalnog severa ključni problem ekstraktivizma posebno zastupaju autori iz Latinske Amerike.
2 Međutim, ni drugačije konfiguracije modernosti i ekonomski sistemi poput socijalizma pod imperativom industrijalizacije i rasta proizvodnje nisu uspeali da izbegnu ekstraktivističke poduhvate.
3 „Veliko ubrzanje” (eng. *Great Acceleration*) označava naglo povećanje širokog delokruga ljudskih aktivnosti koje u velikoj meri utiču na sistem planete i narušavanje njenog ekosistema.
4 Foster, „Extractivism in the Anthropocene”.
5 Jalbert et al. „Confronting Extraction, Taking Action”, 3.
6 Parajuli, „Revisiting Gandhi and Zapata: Motion of global capital, geographies of difference and the formation of ecological ethnicities”, 239 (235–256).
7 Acosta, „Extractivism and neoextractism: two sides of the same curse”, 63.
8 Gudynas, *Extractivismos. Ecología, economía y política de un modo de entender el desarrollo y la Naturaleza*, 13.
9 Durante, Kröger, LaFleur, „Extraction and Extractivisms: Definitions and Concepts”, 20–21.
10 Willow, *ExtrACTIVISM: Culture and Power in Natural Resource Disputes*, 22.

ekstraktivizma i njegovog „ogranskog” odnosa prema finansijalizaciji, da bi se sistematičnije odredile ključne odlike funkcionisanja aktuelnog globalnog ekstraktivističkog kapitalizma izvan uvreženih podela na sektore po sirovinama.¹¹ Takođe, iako se ekstraktivizam prvenstveno posmatrao kao model kolonijalnog eksploatisanja siromašnih zemalja Globalnog juga, taj fenomen je oduvek postojao i postepeno eskalira na Globalnom severu¹² i time poprima planetarni značaj iznedrujući nove sintagme poput *totalnog ekstraktivizma*.¹³ Konačno, procesi ekstraktivističke prakse su apstrahovani i primenjeni na potpuno nove sektore, od digitalne i intelektualne sfere sve do finansija i globalne ekonomije.¹⁴ Kao zajednički imenitelj svih modaliteta ekstraktivizma, nameće se zaključak da su konstituisani putem i kroz nejednakosti, i da stvaraju i produbljuju takve nejednakosti monopolima nad resursima koji ostaju u posedu malog broja korisnika akumuliranog bogatstva, nauštrb velikog broja ljudi koji osećaju posledice u njihovoj životnoj sredini.¹⁵

EKSTRAKTIVNE
INDUSTRIJE – ANALIZA MARXOVOG
TERMINA

Pojam *ekstraktivne industrije* uveo je još Karl Marx da označi sektore kao što su rudarstvo, lov i ribolov i poljoprivreda – ograničena na razbijanje netaknutog tla. Time je napravio diskinkciju između navedenih grana industrije u kojima materijal za rad neposredno obezbeđuje priroda, i svih ostalih industrija zasnovanih na manipulisanju sirovinama, predmetima koji su već filtrirani kroz rad, i na taj način već definisani kao proizvodi rada.¹⁶ U daljoj analizi proizvodnih odnosa Marx ističe da sirovine u rudarskoj industriji ne čine deo predujmljenog kapitala. Metali, minerali, ugalj ili kamen, nisu proizvodi prethodnog rada, već ih priroda daje besplatno. Zato se u *ekstraktivnim industrijama* stalni kapital po Marxu sastoji gotovo isključivo od instrumenata rada, koji mogu dobro da apsorbuju povećanu količinu utrošenog rada radnika. On zaključuje da se zahvaljujući elastičnosti radne snage domen akumulacije proširio bez prethodnog uvećanja stalnog kapitala.¹⁷

Teoretičari marksističke provenijencije smatraju da je ekstraktivizam kao pojava inherentan kapitalističkom ekonomskom modelu od samih njegovih početaka i ističu Marxove analize destruktivne strane kapitalističke proizvodnje i posebno *ekstraktivnih industrija*.¹⁸ To se najviše primećuje na primeru rudarstva, kao ključne *ekstraktivne industrije*, u kome vladaju surovi uslovi rada, uz velike gubitke ljudskih života. Marx je konstatovao da kapital rasipa i razara živote ljudi, ali i sirovine.¹⁹

Ključ za istorijsko-materijalističku interpretaciju ekstraktivizma je Marxova analiza „prvobitne ekspanzije”, koji je preferirao terminu „prethodne ili prvobitne akumulacije”, koji su koristili klasično-liberalni politički ekonomisti. John Bellamy Foster ističe tu distinkciju u Marxovim analizama tvrdeći da „takozvana prvobitna akumulacija” uopšte nije

bila akumulacija, već pre ekspanzija ili prisvajanje bez ekvivalenta. Foster dalje tvrdi da su „glavni momenti prvobitne akumulacije u merkantilističkoj eri koji su obezbeđivali nastanak industrijskog kapitaliste ležali u ekspanziji zemljišta i tela ljudi kroz kolonijalno osvajanje i pljačku celokupnog spoljnog područja/periferije kapitalističke svetske ekonomije u nastajanju”, ističući posebno Marxovu konstataciju da je starosedelačko stanovništvo Amerike istrebljeno i sahranjeno u tamošnjim rudnicima da bi se namirile potrebe evropskih zemalja za resursima.²⁰

Značajna za ovu analizu bila je Marxova razlika između *ekspanzije*, shvaćene u svom najopštijem smislu kao osnov svih oblika svojine i svih načina proizvodnje, i onih posebnih oblika ekspanzije, kao što su *ekspanzija* radi profita, karakteristična za kapitalizam. Marx je ekspanziju shvatao kao ukorenjenu u slobodnom prisvajanju iz prirode, a time i kao materijalni preduslov ljudske egzistencije koji je dovodio do formiranja različitih oblika svojine, pri čemu je privatna svojina samo jedan takav oblik koji je postao dominantan tek u kapitalizmu. Takav istorijsko-teorijski pristup doveo je do Marxovog koncepta *načina ekspanzije* koji leži u osnovi načina proizvodnje. U kapitalističkom načinu proizvodnje ekspanzija prirode imala je ekspanzijski oblik posvećen isključivo valorizaciji kapitala i sticanju viška vrednosti. Foster poentira svoje čitanje Marxovog doprinosa novijim ekološkim studijama navodeći da ekstraktivizam treba da tumačimo zapravo kao ekstreman oblik pljačke i ekspanzije prirode u funkciji kapitalizma.²¹

„EkstrAKTIVIZAM”

Politika ekstraktivizma i nasilje nad prirodom, ali i različitim ljudskim zajednicama dovela je do brojnih autohtonih aktivističkih pokreta i inicijativa koji su se stopili u globalne mreže i pokret za ekološku pravdu. Borba protiv ekspanzije uvela je i nove antitetičke pojmove kao što su to „ekspanzija” i „ekstrAKTIVIZAM” da bi se naglasila aktivistička pozicija otpora logici ekstraktivizma kao koncepta kome treba pronaći alternativu. Brojni primeri aktivističkog otpora ekstraktivizmu na različitim geografskim širinama uspevali su da osnaže lokalne zajednice, ali i da proizvedu nasilje, oružane sukobe i represalije nad svim „pobunjenicima”. Na talasu dekolonizacije brojnih država i suprotstavljanju novim vidovima ekstraktivističkog imperijalizma i neokolonijalizma izrasli su aktivistički pokreti širom Globalnog juga kao i među starosedeočima u Severnoj Americi. Eklatantan primer još iz šezdesetih godina 20. veka je suprotstavljanje Navaho naroda velikoj multinacionalnoj energetske korporaciji *Peabody Coal*, vlasnicima rudnika uglja na teritoriji njihovog rezervata. Brojnim akcijama pripadnika tog starosedelačkog naroda osporavana je kolonizujuća ekstraktivistička politika ekonomskog „razvoja” i napretka zasnovanog na crpljenju resursa koja je u potpunosti narušavala njihov ekosistem i način života. Takvi pokušaji otpora dali su podsticaj brojnim potonjim pokretima za ekološku pravdu koji su globalno razvijali krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina 20. veka.²²

11
Gago, Mezzadra, „A Critique of the Extractive Operations of Capital: Toward an Expanded Concept of Extractivism”, 577.
12
Primer je invazivna tehnologija „frekinga” za vađenje prirodnog gasa u SAD-u.
13
Dunlap, Jakobsen, *The Violent Technologies of Extraction: Political ecology, critical agrarian studies and the capitalist worldeater*, 5.
14
Chagnon et al. „From extractivism to global extractivism: the evolution of an organizing concept”, 761, 768.
15
Ye et al., „The incursions of extractivism: moving from dispersed places to global capitalism”, 2.
16
Marx, *Capital: A Critique of Political Economy*, Vol. I, 129.
17
Ibid., 421.
18
Patel i Moore, *A History of the World in Seven Cheap Things: A Guide to Capitalism, Nature and the Future of the Planet*, 209; Foster, *The Vulnerable Planet: A Short Economic History of the Environment*, 90.
19
Marx, *Capital: A Critique of Political Economy*, Vol. III, 181–182.
20
Foster, „Extractivism in the Anthropocene”.
21
Ibid.
22
Powell, „Toward Transition? Challenging Extractivism and the Politics of the Inevitable on the Navajo Nation”, 215.

Nakon ranijih pobuna širom sveta koje su bile lokalno ograničene i time lakše ugušene, nove staregije „eskstraktivista” postaju sve sofisticiranije, zasnovane na sinergiji sa lokalnim zajednicama, nevladinim organizacijama, i praćene širokim kampanjama koje animiraju potrošače ukazujući na kršenje međunarodno ustanovljenih ljudskih prava i neophodnost odgovornog upravljanja životnom sredinom.²³

Usled drastičnih posledica ekstraktivizma, jedan od naj-složenijih zadataka aktivista je osmišljavanje i sprovođenje strategije koja će dovesti do postekstraktivističke ekonomije i razvoja pravednijih društvenih odnosa izvan antropocentričkog pogleda na prirodu kao resurs. Alternativni vidovi ekonomija po kojima ekonomski kapital ne bi smeo u potpunosti da zameni „prirodni kapital”, trebalo bi da otvore puteve za nove paradigme organizovanja društava zasnovanih na ekološkoj pravdi, zajedništvu i aktivnoj participaciji u kojima će ekstraktivizam postati sve manje značajan.²⁴

UMETNIČKE PRAKSE – REFLEKSIJA
UZROKA I POSLEDICA
EKSTRAKTIVISTIČKOG KAPITALIZMA

Pretnja koju predstavljaju rapidne klimatske promene i globalno zagrevanje odrazila se na pojavu umetničkih praksi koje su počele da problematizuju ekološka pitanja još od šezdesetih godina 20. veka. U sažetom retrospektivnom pogledu na pojavu umetnosti koja se bavi ekološkim temama, T. J. Demos ističe sledeće problemske okvire:²⁵ „restauracijska eko-estetika” (eng. *restorationist eco-aesthetics*) označava umetnost koja pokušava da popravi oštećena staništa ili da oživi degradirane ekosisteme;²⁶ „ekologija sistema”, diskurs zasnovan na razvoju kibernetike koji uključuje širi spektar društvenih, tehnoloških i organskih sistema;²⁷ i konačno „politička ekologija”, gde se recentne umetničke prakse od devedesetih godina 20. veka sve više vezuju za aktivističke pokrete i insistiraju na političkoj dimenziji ekologije, povezanoj sa društvenom pravdom i ekonomskom jednakošću. Pri tome, one pojam životne sredine ne posmatraju kao objektivizovan, već kontingentan skup bioloških, ekonomskih, tehnoloških i političko-upravnih sfera u perpetuiranom sukobu.²⁸ Model koji istoričar umetnosti T. J. Demos razvija, kao i široko postavljena odrednica umetnosti koja se bavi problemima životne sredine (eng. *environmental art*), prihvatljiviji je od disciplinarno uvreženih obeležavanja i imenovanja ovakve umetnosti nazivima poput „ekološka umetnost” (skraćeno „eko-art”) i srodnim terminima: *art in nature*, *land art*, *Earth art*, *Earthworks*,²⁹ ili čak evokativnim terminom šireg diskursivnog zamaha *ecoventions* (*eco-logy + invention*) Sue Spaid. Nasuprot takvim omeđavanjima, autori poput Malcolma Milesa — kroz preseke ekologije i estetike — pružaju širok okvir za delovanje umetnika koji se bave ekološkim temama i problemima u kontekstu klimatske krize, bez potrebe za svrstavanjem u uske kategorije jer savremena umetnost ne zauzima strogo ograničena, već proširena polja delovanja.³⁰ Takođe, istorijsko-umetnički pregledi ekološki osvešćene umetnosti, kao što je nedavni

Art and Climate Change Maje i Reubena Fowkesa, uglavnom se fokusiraju na analizu globalno raznovrsnih metoda borbe protiv svih vrsta ekoloških nepravdi u kontekstu alarmantne klimatske krize. Bitno je napomenuti da postoje različite genealogije takve umetnosti u globalnim okvirima. Još važnije je da se uoče i analiziraju prostorne dinamike svake pojedinačne umetničke pozicije, jer kontekstualna specifičnost zahteva redefinisanje i razvijanje adekvatnih konceptualnih aparata za njeno tumačenje.³¹

Teorijska uporišta takve umetnosti nalaze se u mnogo širem disciplinarnom polju ekoloških studija koje razmatraju i doprinose ekoestetike, ekofeminizma, ekosocijalizma, objektno orijentisane ontologije, spekulativnog realizma, humane geografije, futurologije i, nadasve, političke ekologije koja je u primarnom fokusu ovog rada. Polje refleksije političko-ekološke teorije fundira se na seminalnoj studiji Félixu Guattarija *The Three Ecologies* (fr. *Les trois écologies*). U njegovoj teoriji, životna sredina, društvo i subjektivnost, kao ključne sfere razmatranja, uzajamno su isprepletane i povezane. Guattari nas je podsticao da radimo na univerzalnijem načinu razumevanja kolektivnog u — već u to vreme — alarmantnom stanju ekološke krize. On je tvrdio da su nam potrebne nove društvene i estetske prakse, kao i nove prakse sopstva u odnosu na drugog ili stranog, i da stanje velike krize može da se izbegne jedino artikulacijom subjektivnosti u nastajanju, kontinuiranim društvenim promenama, i konačno, procesom ponovnog osmišljavanja životne sredine.³² Za francuskog filozofa, ekologija se stoga ne posmatra samo kao briga za životnu sredinu. Sveobuhvatnije, on je posmatrao ekologiju kao epistemološki sistem u kojem je ključno razumevanje nelinearne kauzalnosti. Konačno, Guattarijev integrativni pristup, zasnovan na transverzalnom umrežavanju, bio je usmeren protiv komodifikacije prirode od strane globalnog kapitalizma,³³ anticipirajući marksistički inspirisane, postkolonijalne, anti-korporativne globalizacijske lance ekološkog aktivizma koji se razvijaju u poslednjim decenijama, ali i otvarajući polje delovanja za srodne umetničke prakse. Kroz prizmu teorije umetnosti Claire Bishop, paradigma transverzalnosti koju uvodi Guattari nudi alternativni način razmišljanja o tenziji između umetničke i društvene sfere, kao i političke i estetske dimenzije umetnosti.³⁴ Guattari, naime, ostavlja umetnost kao kategoriju na njenom mestu, ali insistira na njenoj potrebi da isklizne u polje drugih disciplina, dovodeći umetnost i društvo u složene relacije.³⁵

Umetničke prakse koje se bave eko-socijalnom krizom neminovno ulaze u polje političkog, aktivno se uključujući u borbu za ekološku pravdu, što se nadovezuje na prethodne borbe za društvenu pravdu (David Harvey) ili prostornu pravdu (Edward Soja). Tri ključna problema koja adresira takva umetnost ujedno su i glavni uzroci današnje eko-socijalne krize: (neo)kolonijalizam, partrijarhat i (ekstraktivistički) kapitalizam. Procesi odučavanja od kolonijalizmom nametnutih društvenih odnosa i sistema vrednosti, otpora prema politici ekstraktivizma, ali i razvoja potencijala i osnaživanja lokalnih zajednica, postaju ključne teme za umetnike koji se zalažu za ekološku pravdu.

23
Willow, *ExtrACTIVISM: Culture and Power in Natural Resource Disputes*, 21.
24
Acosta, „Extractivism and neoextractism: two sides of the same curse”, 80–81.
25
Demos, *Decolonizing Nature: Contemporary Art and the Politics of Ecology*, 26, 38–39, 44–48.
26
Primerice, Alan Sonfist, Helen Mayer Harrison i Newton Harrison, Agnes Denes, i drugi.
27
Primerice, Dan Graham, Robert Barry, Les Levine, Hans Haacke, Pulsa, i drugi.
28
McKee, „Art and the Ends of Environmentalism: From Biosphere to the Right to Survival”, 554.
29
heetham. *Landscape into Eco Art Articulations of Nature Since the '60s*, 2; Bower, „A Profusion of Terms”, s.p.
30
Miles. *Eco-Aesthetics Art, Literature and Architecture in a Period of Climate Change*, 2.
31
Castellano, *Art Activism for an Anticolonial Future*, 2–6.
32
Guattari. *The Three Ecologies*, 68
33
Demos, *Decolonizing Nature: Contemporary Art and the Politics of Ecology*, 132.
34
Bishop, *Artificial Hells*, 277–278. Bishop se inače više oslanja na političko-estetičku teoriju Jacquesa Rancièra, koja apostrofira nužnost pucanja (fr. *rupture*) društvenog tkiva kao preduslova za promene kao i na teoriju radikalne demokratije kroz politiku antagonizacije koju zagovaraju Chantal Mouffe i Ernesto Laclau.
35
Ibid.

Na tragu uticaja teorije humane geografije na polje istorije i teorije umetnosti, iz ove perspektive možemo pristupiti analizi načina rada umetnika sa lokalnim zajednicama (eng. *community-based art*), koja je često kolaborativna i zasni-va se na participativnosti. Danny McNally predlaže anali-zu participativne umetnosti istovremeno kroz njenu *etiku* (specifičnu demokratsku konstituciju njenih odnosa), ali i *estetiku* (intenzitet njenih odnosa). Autor se nadovezuje na istorijsko-umetničke debate o „društvenom obrtu” kao proširenom polju delovanja umetničke prakse gde društveni susreti i razmene postaju estetski oblici po sebi, izazivajući akademsku debatu o vrsti politike, etike i estetike koja pri tome nastaje.³⁶

Na osnovu teza koje iznosi McNally, mogu se, načelno, iz-dvojiti dve varijante, bitne za umetnost koja se bavi eko-loškim problemima i posledicama ekstraktivističkih politika. Prvi model bi se mogao identifikovati s teorijskim pojmom *interventnog prostora* (eng. *interventional space*) — istraži-vanjem potencijalnih mogućnosti participativne umetnosti da preoblikuje okruženja svakodnevnog života.³⁷ Umetnici koji se bave ekološkim temama u svojim praksama poseb-nu pažnju posvećuju razvoju modela saradnje sa lokal-nim zajednicama. Takav model intervencija ogledao bi se u iznalaženju inovativnih rešenja za rešavanje problema nedostatka osnovne infrastukture ili resursa u siromašnim zajednicama. Umetnici donose svoja znanja i iskustva, ve-štine i imaginaciju da bi doprineli razvoju određenih arhi-tektonskih ili tehnoloških izuma koji će pomoći lokalnim zajednicama da reše probleme elementarnih potreba po-put nedostatka energije, vode itd., nastale neravnomernom raspodelom resursa u društvu i politikom ekstraktivizma. Iz mnoštva raznorodnih projekata i saradnje umetnika sa lokalnim zajednicama u geografski različitim područjima sveta, mogli bismo da izdvojimo samo nekoliko primera: serija projekata *Community Laboratories of Appropriate Te-chnology* koju je u Meksiku sprovela umetnica Amor Muñoz, u kojoj članovi zajednice usvajaju nove tehnologije kom-binujući tradiciju i lokalne materijale sa eksperimentalnim elektronskim uređajima, kao što su minijaturni solarni pa-neli, kako bi napravili svakodnevne upotrebne predmete; ili akcije Energetske zadruge „Elektropionir”, koja u saradnji sa meštanima sela Stare planine radi na izgradnji prve za-družne solarne elektrane u Srbiji.³⁸

Drugi teorijski model okarakterisan je sintagmom *zajednič-kog prostora* (eng. *commoning space*), gde participativna umetnost teži da stvara prostore koji mogu uspostaviti za-jedničke društvene odnose specifičnih društvenih grupa na različitim toponimima.³⁹ Pri tome, bitno je odrediti teorijske izvore ove teze koji potiču od koncepta „društvene prakse zajedničkog života” Davida Harveyja.⁴⁰ S druge strane, kritič-ka razmatranja teorije „zajedničkog dobra” (eng. *commons*) ukazuju na kapitalocentrični okvir u koji se zatvara nešto što je u javnom vlasništvu i otvorenom pristupu. Upotreba glagola *commoning* (praktikovanje zajedničkog, postaja-nje zajedničkim) umesto imenice *commons* (zajedničko dobro) ukazala je na procesualnost težnji ka ostvarenju

Sl. 1 / Fig.1 Liyat Esakov, Marjetica Potrč, *Dry Toilet*, 2003, sanitarna infrastruktura, La Fila, La Vega barrio, Caracas. Ljubaznošću umetnice i Galerie Nordenhake (Berlin / Stockholm / Mexico City). FOTO: Andre Cypriano. / Liyat Esakov, Marjetica Potrč, *Dry Toilet*, 2003, sanitary structure, La Fila, La Vega barrio, Caracas. Courtesy of the artist and Galerie Nordenhake (Berlin / Stockholm / Mexico City). PHOTO: Andre Cypriano.

↑

Sl. 2 / Fig.2 Liyat Esakov, Marjetica Potrč, *Dry Toilet*, 2003, sanitarna infrastruktura, La Fila, La Vega barrio, Caracas. Ljubaznošću umetnice i Galerie Nordenhake (Berlin / Stockholm / Mexico City). FOTO: Andre Cypriano. / Liyat Esakov, Marjetica Potrč, *Dry Toilet*, 2003, sanitary structure, La Fila, La Vega barrio, Caracas. Courtesy of the artist and Galerie Nordenhake (Berlin / Stockholm / Mexico City). PHOTO: Andre Cypriano.

↑

NOVA ISTRAŽIVANJA | NEW RESEARCH

36

Teza Claire Bishop, koja se razvija iz kritike relacione estetike Nicolasa Bourriauda, kao i dijaloške umetnosti, odnosno dijaloške estetike Granta Kestera, iako značajna za mnoga pitanja koja pokreće i ovaj rad, nije u primarnom fokusu analize umetnosti koja problematizuje pitanja životne sredine i ekstraktivizma.

37

McNally, „Participatory art and geography: Politics, publics, and space”, 545–546.

38

Erić, „Eco-social Crisis and Arts” [u postupku objavljivanja]

39

McNally, „Participatory art and geography: Politics, publics, and space”, 538.

40

Harvery, *Rebel Cities: From the Right to the City to the Urban Revolution*, 73.

41

U analizi termina i koncepta *commoning* McNally se poziva i na sledeće autore: J. K. Gibson-Graham, Jenny Cameron, Stephen Healy i Matthew D. Turner. McNally, “Commoning as a postcapitalist politics”, 191–212.

42

McNally, „Participatory art and geography: Politics, publics, and space”, 546–547.

43

Potrč, *Beyond Green: Toward a Sustainable Art*, 110–113.

„zajedničkog” kao skupa društvenih odnosa koji nisu fiksni, već su u kontinuiranom stanju promene.⁴¹ McNally zaključu-je da participativne umetničke prakse, koje se fokusiraju na podsticanje specifične društvene grupe ili zajednice, tipič-no zasnovane na mestu, daju prioritet kolektivitetu i uspo-stavljanju društvenih odnosa izvan dominantnih društvenih struktura i kapitalističke logike.⁴² Eklatantan primer je sa-radnja Ursule Biemann sa narodom Inga iz amazonskog dela Kolumbije na osnivanju Starosedelačkog univerziteta — *De-venir Universidad*.

Pored nesagledivih posledica koje politika ekstraktivizma nanosi životnoj sredini, različitim ekosistemima, živom i ne-živom svetu, ona takođe proizvodi i raznovrsne društvene otiske poput raseljavanja lokalnih zajednica, društvene tenzije i nasilja u odnosima u različitim zajednicama, raznovrsne koruptivne i kriminogene radnje i krijumčarenje resursima, kao i eroziju starosedelačkih pogleda na svet, što je upravo problem koji tematizuju umetnici čije ćemo radove nadalje analizirati.

Na primeru umetnice Marjetice Potrč razmotrićemo oba predstavljena modela saradnje s lokalnim zajednicama. Rad *Dry Toilet*, 2003. realizovan je u saradnji sa arhitektom Liya-tom Esakovim, kao i sa stanovnicima jednog od brojnih ne-formalnih naseobina (eng. *informal city*) *La Vega barrio*, koji niču na obroncima Karakasa. Tokom šestomesečnog boravka i rada na projektu *Caracas Case Project*, Potrč je uspostavila dijalog sa liderima lokalne zajednice. Kroz razgovor o uslo-vima života sa stanovnicima tog susedstva, umetnica je uo-čila da je jedan od ključnih problema nedostatak komunalnih usluga, posebno pijaće vode. Predlog za izgradnju „suvog toaleta” (eng. *dry toilet*), u uzvišenom delu susedstva gde uopšte nije dolazila komunalna voda, zajednica je prihvatila i sa svojim radnicima realizovala po nacrtu Potrč i Esakova (Sl. 1, 2). Kroz saradnju umetnika i pripadnika lokalne zajed-nice pronađeno je rešenje za problem otpadnih voda, pri čemu se smanjila i potrošnja ionako deficitarne vode, i to nezavisno od opštinskih vlasti. Postavivši s pravom pitanje da li je ovom akcijom „romantizovala” *neformalni grad*, Potrč ipak zaključuje da je zadovoljna jer je u radu sa zajednicom uspela da „skrene pažnju na prelazak sa moći institucija na osnaživanje pojedinaca.”⁴³

Da takva vrsta rada umetnika sa zajednicom uvek prestavlja „dvosmernu ulicu” u kojoj je razmena ideja i znanja na hori-zontalnom nivou presudna, vidi se po drugom mogućem pri-stupu, na primeru iste umetnice. U tom slučaju, kroz proces rada i saradnje sa pripadnicima lokalnih zajednica, umetni-ca i sama uči i usvaja tradicionalna, starosedelačka znanja. Tokom istraživanja u izolovanom „ekstraktivnom rezervatu” (port. *Reserva Extrativista*) starosedelaca u amazonskim šumama države Akre u Brazilu, gde je omogućeno samoor-ganizovanje i korišćenje resursa u skladu sa njihovim kultur-nim identitetom, tradicijom i lokalnim znanjem, umetnica se povezuje sa njihovim načinom života. Iako su ove teritorije oaze u pustinji ekstraktivističkog kapitalizma, one nude mo-gućnosti za drugačije organizovanje života u zajednicama,

kolektivizam nasuprot individualizmu, i predstavljaju alternativu novim društvenim ugovorima. Pri tome, bitno je da se napomene da u kontekstu razmatranja svih konotacija pojma i koncepta ekstraktivizma, u nekim zemljama poput Brazila, taj termin se odnosi i na specifičan tip očuvanja i odnosa prema životnoj sredini. To su upravo pomenuti „ekstraktivni rezervati” kao mesta na kojima je lokalnim zajednicama dozvoljeno samoodrživo vađenje ili sakupljanje osnovnih resursa poput voća ili semena iz tih ekosistema.⁴⁴ Na iskustvu razmene znanja upravo s jednom takvom zajednicom Potrč kroz seriju crteža osmišljava novo državljanstvo *Florestanije* za ljude iz amazonskih šuma, i promišlja mogućnosti drugačijeg, imaginarnog sveta zasnovanog na vrednostima poput gajenja malih ekonomija, očuvanja lokalnih znanja i veština, kao i kontrole i suvereniteta zemlje i suvereniteta nad njom (Sl. 3,4).

Nikola Radić Lucati u projektu *The Loss (Degradation, Fragmentation, Destruction)* iz 2022.⁴⁵ razmatra metode represivnih, autoritarnih i koruptivnih državnih aparata u različitim krajevima sveta, kojima se aparat služi za stratešku pripremu ekstraktivističkih projekata, kao i posledice tih metoda po lokalno stanovništvo. Razotkrivajući složene mehanizme ekstraktivističkih projekata, Lucatijev rad se usmerava na narativne tačke sukoba izazvane gubitkom staništa ljudi i drugih vrsta, koristeći podatke o zdravlju vrsta/populacija, migracijama, promenama staništa, ekonomiji, obrazovanju, političkoj organizaciji, ekološkim i društvenim alternativama, kao i protestima. Ove informacije umetnik prikuplja kroz medijsku dokumentaciju i javno dostupne digitalne arhive.⁴⁶ Istraživanje globalnih tokova ekstraktivizma u medijima različitih govornih područja umetnik materijalizuje kroz instalaciju sastavljenu od tri mesignane ploče prepuštene korodiranju, uz simboličko „prisustvo” ruda i minerala karakterističnih za Kanarska ostrva gde je rad izlagan (Sl. 5,6). Na pločama su predstavljeni fragmentarni zapisi, citati anonimnih političkih subjekata — vinovnika ekstraktivističkih projekata — koji čine svedočanstva o gubitku staništa različitih zajednica. Umetnik se ovim radom usmerava s jedne strane na lokalne resurse koji su u epicentru svih ekstraktivističkih politika, dok se s druge strane bavi analizom globalnih mehanizama na koji te politike deluju.

Lucati se posebno bavi uzrocima gubitka prirodnog i urbanog ljudskog staništa koje locira u proces akumulacije kapitala kroz korporativne poslove regulisane na međudržavnom nivou, pri čemu se zaobilaze zvanične institucije države. Politička dimenzija ovakvih, tobože, razvojnih projekata, po Lucatiju sledi vojnu doktrinu „prevencije i sprečavanja pristupa” (eng. *area and access denial*). Čitav proces sprovodi se u tri faze: degradacije, fragmentacije i destrukcije, koje ostavljaju nesagledive društvene i ekološke posledice. Metod ovog trostepenog ciklusa opisuje način na koji se na mnogim geografskim širinama ispoljava logika globalnog neokolonijskog ekstraktivističkog kapitalizma, koji uvek ima najjači uticaj na najugroženije društvene grupe i njihovo životno okruženje. U ovom procesu, njihova zemlja se prvo degradira, obezvređuje i propada da bi se pripremila za sledeći korak

Sl. 3 / Fig.3 Marjetica Potrč, *Florestania*, 2006.–2010., crtež br. 8, 12, 21,5 × 27,9 cm, mastilo na papiru. Ljubaznošću umetnice i Galerie Nordenhake. / Marjetica Potrč, *Florestania*, 2006–2010, drawing no. 8/12, 21,5 × 27,9 cm, ink on paper. Courtesy of the artist and Galerie Nordenhake.

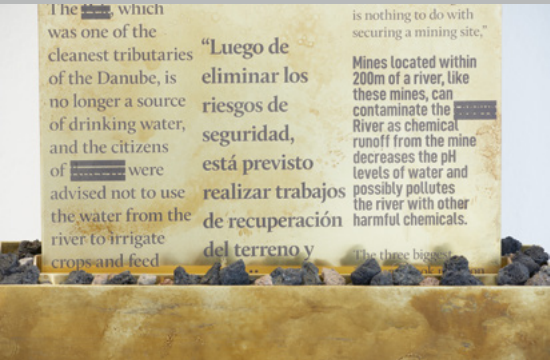
Sl. 4 / Fig.4 Marjetica Potrč, *Florestania*, 2006.s–2010., crtež br. 8, 12, 21,5 × 27,9 cm, mastilo na papiru. Ljubaznošću umetnice i Galerie Nordenhake. / Marjetica Potrč, *Florestania*, 2006–2010, drawing no. 8/12, 21,5 × 27,9 cm, ink on paper. Courtesy of the artist and Galerie Nordenhake.

44
Gudynas, *Extractivismos. Ecología, economía y política de un modo de entender el desarrollo y la Naturaleza*, 10.

45
Rad je osmišljen i realizovan za izložbu „Con los pies en la Tierra” u Centru Atlántico de Arte Moderno u Las Palmasu (7. oktobra 2022 – 26. februara 2023) i potom recikliran, u skladu sa ekološkim smernicama kustosa (Blanca de la Torre i Zoran Erić).

Sl. 5 / Fig.5 Nikola Radić Lucati, *The Loss (Degradation, Fragmentation, Destruction)*, 2022., instalacija, ljubaznošću umetnika i Centro Atlántico de Arte Moderno (CAAM). FOTO: Paco Rocha. / Nikola Radić Lucati, *The Loss (Degradation, Fragmentation, Destruction)*, 2022, installation, Courtesy of the artist and Centro Atlántico de Arte Moderno (CAAM). PHOTO: Paco Rocha.

Sl. 6 / Fig.6 Nikola Radić Lucati, *The Loss (Degradation, Fragmentation, Destruction)*, 2022., instalacija, ljubaznošću umetnika i Centro Atlántico de Arte Moderno (CAAM). FOTO: Paco Rocha. / Nikola Radić Lucati, *The Loss (Degradation, Fragmentation, Destruction)*, 2022, installation, Courtesy of the artist and Centro Atlántico de Arte Moderno (CAAM). PHOTO: Paco Rocha.

46
De la Torre i Erić, „Con los pies en la Tierra”, 244.

47
Gadgil, Guha, *Ecology and Equity: The Use and Abuse of Nature in Contemporary India*, 32.

48
Gudynas, „Extractivism: tendencies and consequences”, 67–71; Acosta, “Extractivism and neoextractism: two sides of the same curse”, 63–64.

49
Acosta, „Extractivism and neoextractism: two sides of the same curse”, 68–75.

50
Umetnik namerno piše ime i prezime početnim malim slovom kao znak „manjinske anti-autoritarne i anti-kapitalističke prakse”.

51
Termin geografa Neila Smitha *financialization of nature*, ukazuje na intenzivirane procese ostvarivanja profita od nove „ekološke robe” kao integralne politike šireg projekta neoliberalizma.

52
Erić, „O borbi za prostornu pravdu”.

53
Bullard, *Confronting environmental racism: Voices from the grassroots*, 12–13, 206. Bullard je uveo termin zone ljudskih žrtvovanja u ekološke studije analizirajući korene ekološkog rasizma u SAD.

54
Klein, *This Changes Everything: Capitalism vs. The Climate*, 175–177.

fragmentacije i deregulacije koji će omogućiti saveznicima i saučesnicima privatno-javnu ili korporativnu eksploataciju resursa. Konačno, krajnji rezultat je uništenje i ekocid, često praćen nasilnim iseljenjem stanovništva uz zakonski sankcionisanu eksproprijaciju i gubitak staništa.

Lucatijev rad ukazuje i na proces *samokolonijalizacije* u kome se ekonomski siromašne, ali resursima bogate zemlje međusobno takmiče u privlačenju stranih investicija i kompanija čije će tehnologije sprovesti u delo ekstraktivističku politiku orijentisanu na izvoz resursa. Da bi obezbedile povoljne uslove za privlačenje investicija, takve države ne prezaju od različitih koruptivnih radnji, potpune deregulacije zakonskih okvira i klijentelizma, što sve utiče na dodatno dehomogenizovanje društvenih veza. Brojni mehanizmi koji podstiču i pospešuju ekstraktivističke projekte podrazumevaju: ubrzano izdavanje dozvola za eksploataciju resursa uz zanemarivanje ekoloških propisa, snižavanje stope rudnih renti, smanjenje poreza, nemaran odnos prema radnoj snazi uz nebezbedne i nehiigijenske uslove za rad itd. Takva fleksibilna politika i povlađivanje globalnim predatorima i *proždrljivcima resursa* (eng. *resource omnivores*) kao i kršenje ljudskih prava lokalnog stanovništva, ali i prava prirode, često dovodi do značajnih teritorijalnih promena, pri čemu se usled koncesija za rudarenje lokalne zajednice prinudno raseljavaju ili se njihova zemljišta otkupljuju, dok se država povlači i prepušta kontrolu ključnog dela društvenih obaveza stranim korporacijama.⁴⁸ Samokolonizovane države su politikom ekstraktivizma monopolu na prirodno bogatstvo, kojim neodgovorno raspolazu, pridodale i monopol na političko nasilje i represivno gušenje svakog vida građanskog otpora ekoloških aktivista, uz kriminalizovanje njihovih vinovnika, a sve pod izgovorom kočenja razvoja i ekonomskog rasta.⁴⁹

Umetnik i istraživač mirko nikolić⁵⁰ u performativnim radovima tematizuje problem napuštanja *fosilne ekonomije* i stihijsku politiku ekstraktivizma u zemljama na poluperiferiji globalnog kapitalizma, kao što je Srbija. Kao preduslov za sprovođenje ekonomske politike neograničenog razvoja i rasta u tim zemljama neophodna je privatizacija i *finansijalizacija prirode*.⁵¹ U tom kontekstu, koji je i predmet nikolićevog istraživanja, ali i aktivističkog angažmana, ekstrakcija resursa predstavlja eklatantan primer novog vida ekonomskog kolonijalizma u saradnji sa potčinjenim, vazalnim državnim strukturama koje sprovode u delo politiku globalnih korporacija u potrazi za profitom. Pri tome se takvi projekti implementiraju nasilno i po potrebi uz promene zakonodavnih okvira, koji će omogućiti neometanu eksploataciju resursa i eksproprijaciju zemljišta bez obzira na potencijalne ekocide koje bi bili posledica iskopavanja ruda i minerala.⁵² Posledice po životnu sredinu pretvaraju takve teritorije ili čitave države u *zone žrtvovanja*,⁵³ mesta koja njihovim ekstraktorima nisu mnogo bitna, i stoga mogu biti zatrovana, isušena ili na drugi način uništena, za navodni viši cilj ekonomskog rasta.⁵⁴

U okviru projekta *voda je (ne)život*, nikolić je izveo i repetitivnu akciju *radnička klasa ide na reku*, 2021. na ušću reke Save u Dunav (Sl.7,8). Kroz spori performans povezuje se ritualno

Sl. 7 / Fig. 7 mirko nikolić, *voda je (ne)život*, 2020./2021., performans: radnička klasa ide na reku, 2021. Ljubaznošću umetnika.
FOTO: Bojana Janjić / MSU, Beograd. / mirko nikolić, *voda je (ne)život*, 2020./2021., performance: radnička klasa ide na reku, 2021.
Courtesy of the artist. PHOTO: Bojana Janjić / MSU, Beograd. ↑

Sl. 8 / Fig. 8 mirko nikolić, *voda je (ne)život*, 2020./2021., performans: radnička klasa ide na reku, 2021. Ljubaznošću umetnika.
FOTO: Bojana Janjić / MSU, Beograd. / mirko nikolić, *voda je (ne)život*, 2020./2021., performance: radnička klasa ide na reku, 2021.
Courtesy of the artist. PHOTO: Bojana Janjić / MSU, Beograd. ↑

čišćenje reke biljkom žabogriz i zajedničko pisanje haiku poezije s posetiocima, odnosno (sa)učesnicima rada, s kojima umetnik pokreće diskusije o aktuelnom trenutku eko-socijalne krize, kao i o mogućnostima za alternativu politici ekstraktivizma kroz drugačije i pravednije društvene konstelacije i interakcije bez izrabljivanja. Akcija je za umetnika predstavljala „prefiguraciju nadolazećih oblika osnovne organizacije udruženog rada”⁵⁵ u trenutku kada se nazire kraj *fosilnog kapitalizma*. Takođe, iskazana je solidarnost sa svim globalnim ekološkim organizacijama i aktivistima koji pružaju otpor daljoj politici eksproprijacije, privatizacije javnih resursa i podjarmljivanju lokalne radne snage.

Uspostavljanem transnacionalnih mreža solidarnosti, nikolić javno ispituje „šta je društveni život izvan, pre i preko, ove normalizovane logike i logistike ekstraktivističkog nasilja”.⁵⁶ Svojim pristupom eko-socijalnoj problematici, on predstavlja primer umetnika čiji je habitus u potpunosti u skladu sa osvešćenom globalnom borbom za *ekološku pravdu* i razvijanjem novih i drugačijih vidova društvenih veza i umrežavanja koje teže da čiste i „leče” devastirane predele od posledica ekstraktivnog kapitalizma.⁵⁷ Kroz takve akcije, kako to sam umetnik kaže, čuva se i obnavlja zajedničko, krpi i popravlja, plete pravda koja poštuje prava prirode i obespravljenih, i brine o drugima, uprkos nametnutim geografijama nejednakosti.⁵⁸

Primer kolektivnog delovanja predstavlja Pluriversal Radio,⁵⁹ transnacionalni kolektiv umetnika koji gradi svoju praksu saradnje crpeći moć iz dekolonijalnih, eko-feminističkih, kvir, antikapitalističkih i antifašističkih oblika otpora, mišljenja i akcije. Kao platforma, kolektiv nastoji da formuliše alternative trenutnom *nekropolitičkom* kapitalističkom sistemu koji kontroliše smrt i postavlja standarde za ono što život čini smislenim i dostojnim. Pluriverzalna metodologija rada, življenja i delovanja u okviru kolektiva zasnovana je na procesu učenja i odučavanja, sa snažnom posvećenošću „da se ponovo zamisli pluriverzum koji se približava zapatističkom konceptu 'sveta u kome mnogi svetovi koegzistiraju’”.⁶⁰ Ključni problem sa kojim se kolektiv suočava je novi talas različitih oblika ekstraktivizma, pljačke kopna i mora u njihovom okruženju u severnoj Evropi i području Sami naroda. Njihova kritika otkriva nove strategije *zelenog kapitalizma* u potrazi za metalogenim mineralima koji se koriste u takozvanim čistim i zelenim tehnologijama (Sl.9,10). Prvobitna akumulacija kapitala, praćena sistemskim nasiljem i proterivanjem, koja je devastirala autohtone zajednice u različitim geografskim područjima, zapravo nikada nije prestala. Radio predstavlja platformu za prikupljanje disperznih glasova i naracija iz različitih geografskih područja, kao i za razmenu znanja o njihovim umetničkim, aktivističkim i teorijskim percepcijama problema životne sredine koji se javljaju u tim sredinama. Kolektiv koristi platformu radija da pozove na zajednički otpor sistemu koji uništava biosferu i sva živa bića. To je moguće samo uz promenu paradigme i formulisanje alternativa hegemoniji kapitalističkih ekonomskih i društvenih načina proizvodnje i reprodukcije, bilo da se radi o *fosilnoj ekonomiji* ili *zelenom kapitalizmu*.⁶¹

Sl. 9 / Fig.9 Pluriversal Radio (akcg – anna kindgren + carina gunnars, Elin Már Øyen Vister, mirko nikolić). Poseta rudniku Talvivaara/Terrafame u Kainuu, Finska, u okviru radionice „Pluriversal conversations: anti-/non-/post-extractivist culture” (novembar 2019.). FOTO: mirko nikolić. / Pluriversal Radio (akcg – anna kindgren + carina gunnars, Elin Már Øyen Vister, mirko nikolić). Visit to Talvivaara/Terrafame mine in Kainuu, Finska, during the workshop "Pluriversal conversations: anti-/non-/post-extractivist culture" (November, 2019). PHOTO: mirko nikolić.

Sl. 10 / Fig. 10 Pluriversal Radio (akcg – anna kindgren + carina gunnars, Elin Már Øyen Vister, mirko nikolić). Poseta rudniku Talvivaara/Terrafame u Kainuu, Finska, u okviru radionice „Pluriversal conversations: anti-/non-/post-extractivist culture” (novembar 2019.). FOTO: mirko nikolić. / Pluriversal Radio (akcg – anna kindgren + carina gunnars, Elin Már Øyen Vister, mirko nikolić). Visit to Talvivaara/Terrafame mine in Kainuu, Finska, during the workshop "Pluriversal conversations: anti-/non-/post-extractivist culture" (November, 2019). PHOTO: mirko nikolić.

NOVA ISTRAŽIVANJA | NEW RESEARCH

55
nikolić, „voda je (ne)život”, 511.
56
Ibid.
57
Erić, „Ekološka pravda i umetnost”, 90–91.
58
Ibid.
59
Kolektiv čine: akcg (anna kindgren + carina gunnars), Elin Már Øyen Vister i mirko nikolić
60
De la Torre i Erić, „Con los pies en la Tierra”, 243.
61
Ibid., 244.
62
Demos, *Decolonizing Nature: Contemporary Art and the Politics of Ecology*, 8.
63
Merchant. *Radical Ecology. The Search for a Livable World*, 1, 253.
64
Ardenne, „Ecological art — origins, reality, becoming”, 54.
65
Erić, „Eco-social Crisis and Arts” (u procesu objavljivanja).
66
De la Torre, Erić, 196–209.

*
Ovaj rad realizovan je uz podršku Ministarstva nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije prema Ugovoru o realizaciji i finansiranju naučnoistraživačkog rada broj 451-03-136/2025-03/200025.

ZAKLJUČAK

Recentne umetničke prakse koje se bave problemima životne sredine nastoje da redefinišu društvene odnose zasnovane na poštovanju klasnih i rasnih, rodnih i drugih razlika, ali i prava ne-ljudskog sveta u borbi protiv eksploatatorskog ekstraktivističkog kapitalizma, novih oblika ekonomskog kolonijalizma i proizvodnih odnosa koji ugrožavaju globalni ekosistem i opstanak živog sveta na zemlji. Današnja umetnost koja se na angažovan način bavi ekološkim problemima ima potencijal da ponovo osmisli polje političkog, kao i da politizuje odnos umetnosti prema problemu zaštite životne sredine.⁶² Takve umetničke prakse povezane su sa društvenim pokretima koji su izrasli iz borbe protiv ekstraktivističke politike u mnogim delovima sveta. Oni formiraju nove horizontalne veze i saveze koji teže *pluriverzumu*⁶³— bezbroj različitih svetova sa sopstvenim epistemičkim osnovama — sa ciljem da istraže potencijal društvenih transformacija, toliko potrebnih za suočavanje sa eko-socijalnim krizama. Carolyn Merchant smatra da ključna uloga u rešavanju protivrečnosti krize našeg vremena leži u snazi i potencijalu radikalnih ekoloških pokreta da zamene osećanje bespomoćnosti pojedinca osećanjem osnaženosti — da se ostvare promene u skladu s novom vizijom društva i dubljom, artikulisanijom ekološkom etikom.⁶³ U savezu i sprezi sa aktivističkim inicijativama, kritički potencijal umetničkih praksi koje nastaju na različitim geografskim širinama i dužinama ogleda se u senzibilizovanosti umetnika kao pojedinaca i kolektiva za drugačije, pravednije načine tretiranja životnog okruženja, dok istovremeno vode računa o sopstvenom ugljeničnom otisku. Preuzimajući model *homo ecologicusa* a ne *homo economicusa*,⁶⁴ oni zasnivaju radnu etiku na principima solidarnosti i horizontalnosti kao alternativnom modelu razmišljanja i delovanja u društvenoj sferi, koja je u senci sve jačih autoritarnih političkih snaga. Kapacitet takve umetnosti da prevaziđe granice uskog umetničkog sistema u borbi za ekološku pravdu dobar je primer u debati o potencijalnoj promeni paradigme društvenih odnosa. Ipak, uloga ekološki angažovane umetnosti podložna je kritici zbog svoje čvrste ukorenjenosti, čak i sa malim radikalnim nišama, u umetničkom sistemu koji pretežno reprodukuje neoliberalni kapitalistički ekonomski model i stoga još uvek ne može imati snažnu transformativnu ulogu u iniciranju društvenih promena.⁶⁵ Bez obzira na performativni efekat koji umetnost ima na aktuelne društvene odnose, kao mogući model suprotstavljanja globalnoj eko-socijalnoj krizi i ekstraktivističkim politikama, ističe se ponovo osmišljavanje i zamišljanje različitih društvenih odnosa izvan ekstraktivističkog kapitalizma i (neo) kolonijalizma.⁶⁶ Zato je ključna uloga savremenih umetničkih praksi da, transverzalnim povezivanjem sa naučnim disciplinama, aktivističkim pokretima i lokalnim zajednicama na svim geografskim širinama i dužinama, ponude drugačije, imaginarne svetove pravičnijih društvenih modela budućnosti, kao i da osmisle nove scenarije za društvo koje će biti u stanju da se suoči sa već identifikovanim uzrocima krize i ugroženosti životne sredine.

•

LITERATURA / BIBLIOGRAPHY

Acosta, Alberto. „Extractivism and neoextractism: two sides of the same curse”, 61–86. U: *Beyond Development Alternative visions from Latin America*, ur. Miriam Lang, Dunia Morkani. Amsterdam: Transnational Institute & Quito: Fundación Rosa Luxemburg, 2013.

Ardenne, Paul. „Ecological art — origins, reality, becoming”, 51–64. U: *Art, Theory and Practice in the Anthropocene*, ur. Julie Reiss. Wilmington: Vernon Press, 2019.

Baran, Paul A. *The Political Economy of Growth*. New York: Monthly Review Press, 1962.

Bishop, Claire. „The Social Turn: Collaboration and its Discontents”. *Artforum* 44 (2006): 178–183.

Bishop, Claire. *Artificial Hells*. London: Verso, 2012.

Bower, Sam. „A Profusion of Terms”. greenmuseum.org, https://web.archive.org/web/20100616091728/http://www.greenmuseum.org/generic_content.php?ct_id=306 (pristupljeno: 10. 11. 2024.)

Brock, Alexander; Dunlap, Andrea. „Normalising Corporate Counterinsurgency: Engineering Consent, Managing Resistance and Greening Destruction Around the Hambach Coal Mine and Beyond”. *Political Geography*, 62 (2018): 33–47.

Bullard, Robert D. *Dumping in Dixie: Race, class, and environmental quality*. Boulder, CO: Westview Press, 1990.

Bullard, Robert D. „Conclusion: Environmentalism with Justice”, 15–40. U: *Confronting environmental racism: Voices from the grassroots*, ur. Robert D. Bullard. Boston, MA: South End Press, 1993.

Castellano, Carlos Garrido. *Art Activism for an Anticolonial Future*. New York: State University of New York Press, 2021.

Chagnon, Christopher W.; Durante, Francesco; Gills, Barry K.; Hagolani-Albov, Sophia E.; Hokkanen, Saana; Kangasluoma, Sohvi M. J.; Konttinen, Heidi; Kröger, Markus; LaFleur, William; Ollinaho, Ossi; Vuola, Marketta P. S. „From extractivism to global extractivism: the evolution of an organizing concept”. *The Journal of Peasant Studies*, 49:4 (2021): 760–792.

Chagnon, Christopher W.; Hagolani-Albov, Sophia E.: Hokkanen, Sanna. „Extractivism at Your Fingertips”. U: *Our Extractive Age: Expressions of Violence and Resistance*, ur. Judith Shapiro, John–Andrew McNeish. London – New York: Routledge, 2021.

Cheetham, Mark A. *Landscape into Eco Art Articulations of Nature Since the ’60s*. University Park: The Pennsylvania State University Press, 2018.

Collier, Paul. *The Bottom Billion: Why the Poorest Countries Are Failing and What Can Be Done About It*, Oxford – New York: Oxford University Press, 2007.

Crosby, Andrew; Monaghan, Jeffrey. *Policing Indigenous Movements: Dissent and the Security State*. Black Point: Fernwood Publishing. 2018.

D’Alisa, Giacomo; Demaria, Federico; Kallis, Giorgios, ur. Degrowth: *A Vocabulary for A New Era*. London – New York: Routledge, 2015.

De la Torre, Blanca; Erić, Zoran. „Con los pies en la Tierra”, predgovor, katalog izložbe. Las Palmas: CAAM, 2022.

Demos, T. J. *Decolonizing Nature: Contemporary Art and the Politics of Ecology*. Berlin: Sternberg Press, 2016.

Dunlap, Alexander; Jakobsen, Jostein. *The Violent Technologies of Extraction: Political ecology, critical agrarian studies and the capitalist worldeater*. London – New York: Palgrave Macmillan, 2020.

Durante, Francesco; Kröger, Markus; LaFleur, William. “Extraction and Extractivisms: Definitions and Concepts”, 19–30. U: *Our Extractive Age: Expressions of Violence and Resistance*, ur. Judith Shapiro and John–Andrew McNeish. London – New York: Routledge, 2021.

Erić, Zoran. „O borbi za prostornu pravdu”. *Pešćanik*, 16. decembar 2021. <https://pescanik.net/author/zoran-eric/> (pristupljeno: 8. avgust 2024.)

Erić, Zoran. „Ekološka pravda i umetnost”, 79–95. U: *Nova paradigma kreativne ekonomije: Od pravičnosti ka pravednosti*, ur. Hristina Mikić, Biljana Mickov. Novi Sad: Kulturni centar Miloš Crnjanski i Institut za kreativno preduzetništvo i inovacije, 2022.

Erić, Zoran. „Eco-social Crisis and Arts”. U: *Culture Innovation and the Green Economy: Towards A Sustainable Future in Europe*, ur. Biljana Mickov. London: Routledge Publishing. 2025. (u procesu objavljivanja)

Foster, John Bellamy. *The Vulnerable Planet: A Short Economic History of the Environment*. New York: Monthly Review Press, 1999.

Foster, John Bellamy. “Extractivism in the Anthropocene”. *Monthly Review*, vol. 75, no. 11 (2024). <https://monthlyreview.org/2024/04/01/extractivism-in-the-anthropocene/> (pristupljeno: 17. aprila 2024.)

Fowkes, Maja and Reuben. *Art and Climate Change*. London: Thames & Hudson, 2022.

Franquesa, Jaume. *Power Struggles: Dignity, Value, and the Renewable Energy Frontier in Spain*. Bloomington: Indiana University Press, 2018.

Gadgil, Madhav; Guha, Ramachandra. *Ecology and Equity: The Use and Abuse of Nature in Contemporary India*, New York: Routledge, 1995.

Gago, Verónica; Mezzadra, Sandro. „A Critique of the Extractive Operations of Capital: Toward an Expanded Concept of Extractivism”. *Rethinking Marxism*, 29 (2017): 574–591.

Guattari, Félix, *The Three Ecologies*. Prevod: Ian Pindar, Paul Sutton. London: The Athlone Press, 2000.

Gudynas, Eduardo. *Extractivismos. Ecología, economía y política de un modo de entender el desarrollo y la Naturaleza*. Cochabamba: Centro de Documentación e Información Bolivia, 2015.

Gudynas, Eduardo. „Extractivism: tendencies and consequences”, 61–76. U: *Reframing Latin American Development*, ur. Ronaldo Munck, Raúl Delgado Wise. London – New York: Routledge, 2018.

Harvey, David. *Social Justice and the City*. Oxford: Blackwell Publishers, 1988.

Harvey, David. *Justice, Nature & the Geography of Difference*. Cambridge Massachusetts – Oxford: Blackwell Publishers, 1996.

Harvey, David. *Rebel Cities: From the Right to the City to the Urban Revolution*, London: Verso, 2012.

NOVA ISTRAŽIVANJA | NEW RESEARCH

Jalbert, Kirk. „Introduction: Confronting Extraction, Taking Action”, 1–14. U: *ExtrACTION: Impacts, Engagements, and Alternative Futures*, ur. Kirk Jalbert, Anna Willow, David Casagrande and Stephanie Paladino. London – New York: Routledge, 2017.

Kester, Grant. *Conversation Pieces: Community and Communication in Modern Art*, Berkeley – Los Angeles: University of California Press, 2004.

Keucheyan, Razmig. *Nature Is a Battlefield: Towards a Political Ecology*. Cambridge: Polity Press, 2016.

Klein, Naomi. *This Changes Everything: Capitalism vs. The Climate*. New York: Simon & Schuster, 2015.

Lerner, Steve. *Sacrifice Zones: The Front Lines of Toxic Chemical Exposure in the United States*. Cambridge, Massachusetts – London, England: The MIT Press, 2010.

Malm, Andreas. *Fossilni kapital: Uspon parnoga pogona i korijeni globalnog zatopljenja*. Zagreb: Faktura, 2018.

Marx, Karl. *Capital: A Critique of Political Economy*, Vol. I. London: Penguin Books, 1991.

Marx, Karl. *Capital: A Critique of Political Economy*, Vol. II. London: Penguin Books, 1991.

McKee, Yates. „Art and the Ends of Environmentalism: From Biosphere to the Right to Survival”. U: *Nongovernmental Politics*, ur. Michel Feher, Gaëlle Krikorian, Yates McKee, New York; Zone Books, 2007.

McNally, Danny. „Participatory art and geography: Politics, publics, and space”. *Progress in Human Geography*, vol. 48(5) (2024): 537–551.

McNally, Danny. „Commoning as a postcapitalist politics”, 191–212. U: *Releasing the Commons: Rethinking the Futures of the Commons*, ur. Ash Amin, Philip Howell. New York – London: Routledge, 2016.

Merchant, Carolyn. *Radical Ecology. The Search for a Livable World*. New York – London: Routledge, 2005.

Miles, Malcolm. *Eco-Aesthetics Art, Literature and Architecture in a Period of Climate Change*, London: Bloomsbury, 2014.

nikolić, mirko. „voda je (ne)život”. U: *Efekat pregleda*, ur. Blanca de la Torre, Zoran Erić. Beograd: Muzej savremene umetnosti, 2021. <https://msub.org.rs/exhibition/efekat-pregleda/> (pristupljeno: 10. 8. 2024.)

Nixon, Rob. *Slow Violence and the Environmentalism of the Poor*. Cambridge, MA – London, England: Harvard University Press, 2011.

Parajuli, Pramod. „Revisiting Gandhi and Zapata: Motion of global capital, geographies of difference and the formation of ecological ethnicities”, 235– 256. U: *In the Way of Development*, ur. Mario Blaser, Harvey A. Feit, Glenn McRae. London: Zed Books, 2004.

Patel, Raj. Moore, Jason W. *A History of the World in Seven Cheap Things: A Guide to Capitalism, Nature and the Future of the*

Planet, Oakland, CA: University of California Press, 2017.

Petras, James; Veltmeyer, Henry. *Extractive Imperialism in the Americas: Capitalism’s New Frontier*, Leiden: Brill, 2014.

Potrč, Marjetica. Stejtment u katalogu *Beyond Green: Toward a Sustainable Art*. Chicago – New York: Smart Museum of Art – Independent Curators International, 2005.

Powell, Dana E. „Toward Transition? Challenging Extractivism and the Politics of the Inevitable on the Navajo Nation”, 211–226. U: *ExtrACTION: Impacts, Engagements, and Alternative Futures*, ur. Kirk Jalbert, Anna Willow, David Casagrande i Stephanie Paladino. London – New York: Routledge, 2017.

Smith, Neil. *Uneven Development: Nature, Capital and the Production of Space*. Athens, Georgia: University of Georgia Press, 2008.

Soja, Edward W. *Seeking Spatial Justice*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2010.

Spaid, Sue. *Ecovention: current art to transform ecologies*. Cincinnati: The Contemporary Arts Center. greenmuseum.org: <https://web.archive.org/web/20160308234916/http://greenmuseum.org/c/ecovement/sect1.html> (pristupljeno: 10. 11. 2024)

Supek, Rudi. *Ova jedina zemlja*. Zagreb: Globus, 1989. [1973]

Svampa, Maristella. *Neo-Extractivism in Latin America Socio-Environmental Conflicts, the Territorial Turn, and New Political Narratives*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2019.

Veltmeyer, Henry; Lau, Edgar, ur. *Buen Vivir and the Challenges to Capitalism in Latin America*, London – New York: Routledge, 2021.

Weiner, Douglas R. *Models of Nature: Ecology, Conservation and Cultural Revolution in Soviet Russia*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 1988.

Willow, Anna. J. *ExtrACTIVISM: Culture and Power in Natural Resource Disputes*. London – New York: Routledge, 2019.

Ye, Jingzhong; van der Ploeg, Jan Douwe; Schneider, Sergio; Shanin, Teodor. “The incursions of extractivism: moving from dispersed places to global capitalism.” *The Journal of Peasant Studies*, vol. 47, issue 1 (2020): 1–29.